

Μεταμορφώσεις του Καβάφη

1. Ο ποιητής του μέλλοντος

Cavafy selon mon avi est un poète ultra-moderne, un poète des générations futures. En complément de sa valeur historique, psychologique et philosophique, la sobriété de son style impeccable, qui touche parfois au laconisme, son enthousiasme pondéré qui entraîne à l'émotion cérébrale, sa phrase correcte, résultat d'un naturel aristocratique, sa légère ironie, sont des éléments que goûteront encore plus les générations de l'avenir poussées par le progrès des découvertes et par la subtilité de leur mécanisme cérébral.

«Ο Καβάφης, κατά τη γνώμη μου, είναι ένας υπερμοντέρνος ποιητής, ένας ποιητής των μελλοντικών γενιών. Εκτός από την ιστορική, ψυχολογική και φιλοσοφική αξία, το σχολαστικό του ύφος που κάποτε προσεγγίζει τη λακωνικότητα, ο μετρημένος ενθουσιασμός του, που προκαλεί πνευματική συγκίνηση, η σωστή του σύνταξη, προϊόντα μιας αριστοκρατικής προσωπικότητας, η λεπτή ειρωνεία του είναι στοιχεία που οι γενιές του μέλλοντος θα απολαύσουν περισσότερο».

«Μια μέρα, στην Αλεξάνδρεια στο βιβλιοπωλείο του Στεφάνου Πάργα «Γράμματα» της οδού Εκκλησίας Ντεμπανέ, περίμενε τον Καβάφη ο αντιπρόσωπος ενός γαλλόφωνου περιοδικού, ο οποίος του είχε ζητήσει μερικά λόγια για το έργο του. Ο Καβάφης κατέφθασε και αφού χαιρέτισε [τους ιδιοκτήτες] έβγαλε από την τσέπη του ένα χαρτί και άρχισε να του υπαγορεύει ένα άρθρο στη γαλλική που είχε γράψει ο ίδιος» (Ανέκδοτα Πεζά, 32)

Το παράδοξο στο παραπάνω περιστατικό δεν είναι αυτό του υπερόπτη ποιητή που γράφει για τον εαυτό του σε τρίτο πρόσωπο, σε ξένη γλώσσα και από την προοπτική του μέλλοντος· είναι ότι ο υπερόπτης αυτός ποιητής δικαιώθηκε απόλυτα από την ιστορία. Εβδομήντα χρόνια από τον θάνατό του, η ποίησή του εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται υπερμοντέρνα. Το ιστορικό, ψυχολογικό και φιλοσοφικό της περιεχόμενο, η λακωνική και αινιγματική έκφραση και η λεπτή της ειρωνεία όχι μόνο αναγνωρίζεται, αλλά και αποτελεί αντικείμενο μελέτης, μετάφρασης, μίμησης και έμπνευσης νέων καλλιτεχνημάτων. Αυτές οι μεταμορφώσεις του Καβάφη θα αποτελέσουν το αντικείμενο της σημερινής μας περιπλάνησης.

Όπως οι δημιουργοί, έτσι και τα λογοτεχνικά έργα έχουν τη δική τους μοίρα: τη ζωή, τον θάνατο, και τη μεταθανάτια ζωή. Αυτή την τελευταία την κερδίζουν, ακριβώς, χάρη στις εκδόσεις και τις επανεκδόσεις τους, τις μεταφράσεις τους σε άλλες γλώσσες και τέλος τις μεταμορφώσεις τους από ομότεχνους του δημιουργού τους. Οι

μεταμορφώσεις όμως αυτές δεν συνιστούν μόνο νέα έργα τέχνης, αλλά και νέες ερμηνείες του πρωτότυπου έργου, ερμηνείες που με τη σειρά τους μας αναγκάζουν να ξαναδιαβάσουμε το πρωτότυπο. Όποιος έχει διαβάσει την καθαφική «Ιθάκη» δεν μπορεί πια να διαβάσει την *Οδύσσεια* μόνο μέσα από το πρίσμα της νοσταλγίας. Έτσι και με το ίδιο το έργο του Καβάφη.

Σε αυτά που ακολουθούν θα επιχειρήσουμε να φωτίσουμε τις τύχες του καθαφικού έργου: από την ανακάλυψή του από το σύγχρονό του αναγνωστικό κοινό, ελληνικό και ξένο έως τις πιο σύγχρονες σκηνοθεσίες του: το ξαναγράψιμο του Καβάφη, τις μελοποιήσεις των ποιημάτων του, τις παρωδίες κάποιων από αυτών, τις εικαστικές δημιουργίες που ενέπνευσε, τη μεταφορά του στη μεγάλη οθόνη. Κάθε μεταμόρφωση συνιστά και μια πρόταση ερμηνείας. Συχνά ο βίος και το έργο του εμπνευστή και του μιμητή συνδιαλέγονται και συνυφαίνονται με τέτοιο τρόπο που οι τύχες τους πια είναι αδύνατο να ξεχωριστούν. Έτσι ο Καβάφης μετατρέπεται σε αντικείμενο θαυμασμού ή και κριτικής, επαίνου ή και παραμόρφωσης. Το έργο του γίνεται το κεφάλαιο που τοκίζεται και ανατοκίζεται στην τράπεζα του μέλλοντος.

2. Κ.Π.Καβάφης – σύντομη εργογραφία

α) Βίος

β) Εκδοτική πρακτική

Ο Μανόλης Σαββίδης στη βιογραφία του Κ. Π. Καβάφη σημειώνει για την έκδοση και την απήχηση του καθαφικού έργου:

«Η εκδοτική πρακτική που ακολούθησε ο Καβάφης ήταν πρωτοφανής. Δεν τύπωσε ποτέ τα ποιήματά του σε βιβλίο, και μάλιστα αρνήθηκε δύο σχετικές προτάσεις που του έγιναν, μία για ελληνική έκδοση και μία για αγγλική μετάφραση των ποιημάτων του. Προτιμούσε να δημοσιεύει τα ποιήματά του σε εφημερίδες, περιοδικά και ημερολόγια, και να τα τυπώνει ιδιωτικά σε μονόφυλλα, κάνοντας στη συνέχεια αυτοσχέδιες συλλογές που μοίραζε στους ενδιαφερόμενους. Έτσι η πρώτη συλλογή με τα 154 ποιήματα του καθαφικού “Κανόνα” κυκλοφόρησε σε βιβλίο μετά θάνατον στην Αλεξάνδρεια, με επιμέλεια Ρίκας Σεγκοπούλου. Στην Ελλάδα η συλλογή αυτή κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1948, από τις εκδόσεις Ίκαρος. Από τον ίδιο εκδοτικό οίκο κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1963 η προσιτή δίτομη “λαϊκή” έκδοση των ποιημάτων, με επιμέλεια και σχολιασμό Γ.Π. Σαββίδη, με την οποία ο Καβάφης αποκαταστάθηκε οριστικά στη συνείδηση του ελλαδικού κοινού.»

Ο ποιητής άφησε πίσω του ένα τακτοποιημένο αρχείο το οποίο πέρασε αρχικά στον Αλέκο Σεγκόπουλο, εκτελεστή της διαθήκης και κύριο κληρονόμο του Καβάφη. Η γνωριμία του Σεγκόπουλου με τον

ποιητή στην Αλεξάνδρεια χρονολογείται το 1917. Η μητέρα του ήταν μοδίστρα και είχε εργασθεί για τη μητέρα του Καβάφη, Χαρίκλεια. Μετά τον θάνατο της Χαρίκλειας Καβάφη, ο ποιητής μετακομίζει στην οδό Λέψιους στο ίδιο κτήριο όπου κατοικούσαν και ο Αλέκος και η Ρίκα Σεγκοπούλου. Με τον θάνατο του Σεγκόπουλου το 1969, το αρχείο Καβάφη πέρασε στην κατοχή του φιλολόγου Γ. Π. Σαββίδη. Έκτοτε, ο Ίκαρος έχει δημοσιεύσει, εκτός από την κλασική δίτομη έκδοση των *Ποιημάτων του κανόνα*, τα *Ανέκδοτα* (1968) ή *Κρυμμένα* (1992), τα *Αποκηρυγμένα* (1983), τα *Ατελή* (1994) ποιήματα και τα *Πεζά* του.

3. Η πρόσληψη του καβαφικού έργου

α) Ο Καβάφης και οι σύγχρονοί του

Πώς είδαν τον Καβάφη οι σύγχρονοί του; Στην παγκόσμια ιστορία της λογοτεχνίας είθισται οι πρωτοπόροι λογοτέχνες να αντιμετωπίζονται αρχικά με επιφύλαξη. Είναι φυσικό άλλωστε: το καινούριο προσκρούει πάντα στο νόμο της αδράνειας, στο κατεστημένο. Κατεστημένο στην Ελλάδα των αρχών του 20^{ου} αιώνα ήταν ο Κωστής Παλαμάς.

Ο ΠΑΡΛΑΜΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΖΥΜΑΡΙΚΑ ΤΩΝ ΚΑΒΑΦΗΔΩΝ

Θαυμάζει ο Ξενόπουλος/τον Κώστα τον Καβάφη /γιατί ένα ποίημα /τον κάθε χρόνο γράφει...

Έζησαν την ίδια εποχή αλλά δε συναντήθηκαν ποτέ. Ιδιωτικοί και δημόσιοι χαρακτηρισμοί εκατέρωθεν συντήρησαν μια ένταση στις σχέσεις του ποιητή της «Ιθάκης» με τον Κωστή Παλαμά. Ο Καβάφης, μάλιστα, όταν κάποτε ρωτήθηκε ποιος είναι ο πρώτος ποιητής της Ελλάδας απάντησε ότι «ο Παλαμάς είναι ο δεύτερος ποιητής της Ελλάδας» χωρίς να πει τίποτε για τον πρώτο, ενώ το 1929, σε ένα γράμμα του, ο Παλαμάς γράφει: «Ο Καβάφης δεν είναι "μεγαλύτερός" μου ποιητής ... είναι ο μέγας, ο μόνος, ο μοναδικός, κι απ' αυτόν αρχίζει η ελληνική αναγέννηση. Μας έφερε την ποίηση, τη γλώσσα, τη σκέψη, το στίχο, την τέχνη. Ο δημοτικισμός κολοκύθια...».

Ο Γρ. Ξενόπουλος, από την άλλη, υπέρμαχος του Καβάφη, δημοσιεύει στις 30 Νοεμβρίου 1903, εκτενέστατο άρθρο στο περιοδικό *Παναθήναια* συστήνοντας στο ελλαδικό κοινό τον Κωνσταντίνο Καβάφη.

Το άρθρο του Ξενόπουλου, που είχε τον τίτλο "ΕΝΑΣ ΠΟΙΗΤΗΣ", ήταν το πρώτο και αποτέλεσε σταθμό για τη μεγαλύτερη εξοικείωση των αναγνωστών με το έργο του Καβάφη. Ο Ξενόπουλος θυμάται πώς ήρθε σ' επαφή με τα ποιήματα του Καβάφη αναφέροντας χαρακτηριστικά: «Είναι πολύς καιρός, 10 ίσως και 12 χρόνια, αφότου διάβασα σε κάποιο ημερολόγιο το πρώτο του ποίημα. Το ποίημα δεν ήταν βέβαια έξοχο, αλλά είχε κάτι το ξεχωριστό και το ασυνήθιστο, διότι το άγνωστο όνομα που

είδα από κάτω, - Κωνστ. Π. Καβάφης - μου καρφώθηκε από τότε. Τα χρόνια περνούσαν και σιγά-σιγά η προσοχή μου μεταβλήθηκε σ' εκτίμηση κι έξαφνα, μια μέρα, παρατήρησα μ' έκπληξη και με φόβο, ότι η εκτίμηση είχε φθάσει τα επικίνδυνα όρια του θαυμασμού. Διότι δεν είναι ολωσδιόλου ακίνδυνο πράγμα, πιστέψτε με, να θαυμάζετε ένα ποιητή που ονομάζεται Καβάφης και είναι Αλεξανδρινός και δεν έγραψε ως τώρα παρά 12, το πολύ 15 ποιήματα - και αυτά χωρίς ποτέ να μαζευτούν και να τυπωθούν- και που ποτέ δεν γράφτηκε άρθρο γι' αυτόν σ' εφημερίδα και που ποτέ δεν φάνηκε τ' όνομά του αλλού...»

Όμως ο Ξενόπουλος είναι εντυπωσιασμένος και από την εμφάνιση του ποιητή: «Είναι νέος, αλλ' όχι στην πρώτη νεότητα. Βαθιά μελαχροινός ως γηγενής της Αιγύπτου, με μαύρο μουστακάκι, με γυαλιά μύωπα, με περιβολή κομψεύομενου αλεξανδρινού, που ελαφρώς αγγλοφέρνει, και με φυσιογνωμία συμπαθή, η οποία όμως εκ πρώτης όψεως δεν λέει πολλά πράγματα. Κάτω από την εξωτερική εμφάνιση εμπόρου, γλωσσομαθούς και ευγενέστατου και κοσμικού, κρύβεται επιμελώς ο φιλόσοφος και ο ποιητής». Και συνεχίζει: «Οπωσδήποτε, κατά μέσο όρο, κάθε ποίημα του Καβάφη κυφορείται όσο και ο άνθρωπος: εννέα μήνες. Έτσι γίνεται ένα ποίημα το χρόνο... που κλείνει μέσα του κόσμο ολόκληρο. Και ενώ το βλέπεις και λες ότι αυτό είναι όλο, το ξαναβλέπεις και ξαφνικά ανακαλύπτεις - θαύμα! - ότι σου παρουσιάζει πράγματα που δε φανταζόσουν ».

Έτσι, ο Παλαμάς, ήρωας του δημοτικισμού, αποκτά έναν αναπάντεχο αντίπαλο. Το περιοδικό *Νουμάς* χαρακτηρίζει τον «καβαφισμό» ως εξ Αιγύπτου επιδημία, ενώ συχνά στο ίδιο περιοδικό γράφονται ειρωνικά σχόλια εναντίον του Καβάφη και του Ξενόπουλου αποκαλώντας τον ... Ξερνόπουλο - («Θαυμάζει κι ο Ξερνόπουλος / τον κύριο Καβάφη / που ένα α-ποίημα / τον κάθε χρόνο γράφει!»). Και ο Ψυχάρης όμως, παλαιός συνοδοιπόρος του Παλαμά, αποκαλεί τον αλεξανδρινό «καραγκιόζη της δημοτικής».

Το 1930 δημοσιεύεται μια συνέντευξη με τον Γ. Πιερίδη στον "Ταχυδρόμο" της Αλεξάνδρειας, με τίτλο "Ένα απόγευμα με τον Κωστή Παλαμά. -Σας φέρνω τους χαιρετισμούς των Αλεξανδρινών φίλων σας.

- Ναι, στην Αλεξάνδρεια έχω πολύτιμους φίλους.

-Είδατε το τελευταίο τεύχος που είναι αφιερωμένο σε σας;

-Είναι ένας όγκος εργασίας που δεν αξίζω. Αλλά ας μιλήσωμε λίγο για τη διανοούμενη Αλεξάνδρεια. Τί γίνεται;

-Σας θυμάται συχνά.

-Ως και αυτή η "Αλεξανδρινή Τέχνη" δε με ξεχνά. Έστω και όταν δεν μένει ικανοποιημένη από την εργασία μου. Έπειτα τί θέλει να με ανακατεύει με άλλους. Θα έκανε καλά να μη με αναφέρει διόλου.

-Ποιους άλλους εννοείτε;

-Μα τον Καβάφη και τους άλλους. Ο Καβάφης είναι ένας ποιητής με αρκετή πρωτοτυπία. Αλλά τι ανακατεύουν το όνομά μου; Εγώ αποφεύγω όσο μπορώ να δίνω αφορμές.

-Τη στιγμή αυτή θυμάμαι κάποια γνώμη σας για τον Καβάφη. Σε κάποια συνομιλία σας είπατε ότι τα ποιήματά του μοιάζουν ρεπορτάζ από τους αιώνες. Κάτι τέτοιο αν καλοθυμάμαι.

-Δεν θυμάμαι αν αυτή ήταν η πραγματική μου έκφρασις. Πολλά από αυτά όμως μοιάζουν σχεδιάσματα που πάνε να γίνουν ποιήματα. Κομμάτια από διαβάσματα ή κάτι παρόμοιο.

Ο ποιητής των μεγαλόπνων συνθέσεων, του λυρισμού και της στιχουργικής αρτιότητας, ο μεγαλοϊδεάτης και δημοτικιστής Παλαμάς είναι δύσκολο να αποδεχτεί έναν ποιητή της παρακμής, με ύφος πεζολογικό και καταβολές λόγιες. Αν ο Παλαμάς αναγνώριζε την αξία του Καβάφη θα ήταν σαν να απαρνιόταν όχι μόνο την ιδεολογία του, μα και το ίδιο του το ποιητικό έργο.

Γενιά του 30 και Καβάφης

Κατά τη δεκαετία του '30 συντελείται μια στροφή στα ελληνικά γράμματα που θα επηρεάσει την αναγνωστική τύχη του Καβάφη. Οι εκπρόσωποι της λεγόμενης Γενιάς του 30 (Γ. Σεφέρης, Γ. Θεοτοκάς, Οδ. Ελύτης, Ν. Εγγονόπουλος, Α. Εμπειρικός κ.α.) επιδιώκουν την ανανέωση της παράδοσης, ανοίγονται σε νέες ευρωπαϊκές τάσεις και ρεύματα (ιδίως στο μοντερνισμό), ενώ ταυτόχρονα στρέφονται στις λαϊκές ρίζες του ελληνικού πολιτισμού. Στο πλαίσιο αυτό, ο Καβάφης, με τη λογισύνη του και την αρχαϊζουσα γλώσσα του, αντιμετωπίζεται επιφυλακτικά. Ο Γιώργος Θεοτοκάς, συγγραφέας του *Ελευθέρου Πνεύματος* που δημοσιεύτηκε το 1928 και θεωρήθηκε το μανιφέστο της γενιάς, χαρακτηρίζει τον Καβάφη ως τελευταίο ποιητικό απόγονο του παλιού ελληνικού κόσμου.

Η αλλαγή στην πρόσληψη του Καβάφη οφείλεται κυρίως στο ποιητικό και δοκιμιακό έργο του Γιώργου Σεφέρη. Το 1941, με την είσοδο των Γερμανών στην Ελλάδα, ο Σεφέρης ακολουθεί την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση στη Μέση Ανατολή. Η διαμονή του στην καβαφική Αλεξάνδρεια και η επαφή του με το τοπίο της Αιγύπτου θα τον

βοηθήσουν να προσεγγίσει ουσιαστικότερα το έργο του Καβάφη. Γράφει στο ημερολόγιό του:

Συλλογίζομαι τον Καβάφη, καθώς προσέχω τη χαμηλή τούτη χώρα. Τέτοια είναι η ποίησή του· πεζή σαν τον απέραντο κάμπο μπροστά μας· δεν ανεβοκατεβαίνει· περπατά· τον καταλαβαίνω καλύτερα τώρα κα τον εκτιμώ γι' αυτό που έκανε.

Η θάλασσα της Αλεξάνδρειας φέρνει στο νου του Σεφέρη το μυθικό Πρωτέα, το γέρο που έχει την ικανότητα να μεταμορφώνεται διαρκώς. Έτσι φαντάζεται ο Σεφέρης και τον αλεξανδρινό ποιητή: σαν ένα γέρο που αλλάζει συνεχώς προσωπεία. Περιπλανώμενος στους δρόμους της Αλεξάνδρειας, στα μέρη όπου άλλοτε σύχναζε ο Καβάφης, ο Σεφέρης εντυπωσιάζεται από τα ονόματα που συναντά στους δρόμους: "Paternostro Bey", "Madame Periclès", "Minerva", το «Μάτι της Αίγυπτος». Σχολιάζει:

Πρέπει να πάει κανείς στην Αλεξάνδρεια για να καταλάβει πώς δούλεψε ο Καβάφης. Πουθενά αλλού δε θα του ήταν δυνατό να γράψει: «είμεθα ένα κράμα εδώ...» ή «εν μέρει.....εν μέρει...» -πουθενά έξω από αυτούς τους δρόμους με την εξωφρενική ποικιλία πρωτάκουστων ονομάτων.

Στο Γιοχάνεσμπουργκ, όπου υπηρετεί ως πρόξενος κατά τη διάρκεια του πολέμου, απομονωμένος από τους φίλους του και χωρίς βιβλία, ο Σεφέρης αποφασίζει να μεταγράψει όλα τα ποιήματα του Καβάφη. Καρπός της εργασίας αυτής η μελέτη που θα συγγράψει με τον τίτλο «Κ. Π. Καβάφης-Θ. Σ. Ελιοτ: παράλληλοι». Συγκρίνοντας την ποίηση του αλεξανδρινού με αυτή του κορυφαίου αμερικανού μοντερνιστή T.S.Eliot, ο Σεφέρης εμμέσως κατατάσσει τον Καβάφη στους μεγάλους ποιητές της σύγχρονης ευρωπαϊκής γραμματείας, ενώ αναγνωρίζει τις πρωτοποριακές πτυχές του έργου του. Έκτοτε, ο Καβάφης θα αποτελέσει το μόνιμο συνομιλητή στα ποιητικά του εγχειρήματα.

Οι περιπέτειες του Καβάφη στον αγγλόφωνο κόσμο

Ο άνθρωπος που συνέβαλε καθοριστικά στην προβολή της ποίησης του Καβάφη στο αγγλόφωνο κοινό ήταν ο βρετανός συγγραφέας Έντουαρντ Μόργκαν Φόρστερ. Ο Φόρστερ γνώρισε τον Καβάφη το 1916 στην Αλεξάνδρεια όπου βρισκόταν σε αποστολή του Ερυθρού Σταυρού. Για τα επόμενα 15 χρόνια, δηλαδή ως τις παραμονές του θανάτου του αλεξανδρινού, ο Καβάφης και ο Φόρστερ (οι οποίοι συναντήθηκαν συνολικά μόλις τρεις φορές) διατήρησαν συστηματική αλληλογραφία. Η ποίηση του Καβάφη ασκούσε στον Φόρστερ μια ακατάληπτη γοητεία: με τη διορατικότητα του ασκημένου κριτικού, ο Φόρστερ ήταν ο πρώτος, ίσως, που διείδε το μέλλον του Καβάφη. Σε επιστολή του 1924 γράφει:

Με κάνει πολύ ευτυχή η σκέψη ότι μπορεί να κατάφερα να σας γνωρίσω σε μερικούς καινούργιους αναγνώστες. Είμαι βέβαιος ότι το έργο σας θα έχει ευρωπαϊκή απήχηση στο τέλος, αλλά θα πάρει καιρό. Όλα τα καλά πράγματα παίρνουν καιρό.

Πεπεισμένος για τη μοναδικότητα της περίπτωσης Καβάφη, ο Φόρστερ ανέλαβε μια εκστρατεία προώθησης του έργου του στον αγγλόφωνο κόσμο. Ο πρώην συμφοιτητής του από το King's College του Cambridge και στενός φίλος του Καβάφη, Γιώργος Βαλασόπουλος, τον συνέδραμε σε αυτήν του την προσπάθεια, επωμιζόμενος το έργο της μετάφρασης των καβαφικών ποιημάτων. Ο Φόρστερ μεσολάβησε για τη δημοσίευσή τους στα κορυφαία βρετανικά λογοτεχνικά περιοδικά της εποχής, όπως το Athenaeum, το Nation και το Criterion. Η επιτυχία ήταν τεράστια. Στο εξώφυλλο του Criterion, για παράδειγμα που εξέδιδε τότε ο T. S. Eliot, ανάμεσα στα ονόματα των Μαρσέλ Προυστ, Βιρτζίνια Γουλφ και Ουίλλιαμ Μπάτλερ Γέητς, φιγουράρει και αυτό του Καβάφη: πρόκειται για το τεύχος του Ιουλίου του 1924 όπου πρωτοδημοσιεύτηκε η αγγλική μετάφραση της «Ιθάκης». Ο Φόρστερ δημοσίευσε επίσης έναν οδηγό για την Αλεξάνδρεια, όπου συμπεριέλαβε μια μικρή μελέτη για τον Καβάφη και δύο ποιήματα μεταφρασμένα στα αγγλικά. Πολύ γνωστή είναι η προσωπογραφία του Καβάφη από τον Φόρστερ. Στους Αλεξανδρινούς διαβάτες, λέει ο Φόρστερ, μπορεί να συμβεί κάτι το εξαιρετικό:

[..] Ξαφνικά μπροστά ν'ακούσουν μια φωνή που προφέρει δυνατά μα στοχαστικά τ' όνομά τους, μια φωνή που δεν μοιάζει να τόσο να περιμένει απόκριση, όσο να τιμά την προσωπικότητα του διαβάτη... Γυρίζουν και βλέπουν έναν έλληνα κύριο με ψαθάκι, που στέκει απολύτως ακίνητος σε ελαφρήν απόκλιση προς το σύμπαν. [...] Μπορεί να πεισθεί ν' αρχίσει μια φράση –μια απέραντη, περίπλοκη αλλά και αρμονική φράση, γεμάτη παρενθέσεις που ποτέ δεν μπερδεύονται και επιφυλάξεις που πράγματι επιφυλάττουν. Μια φράση που προχωρεί με λογική προς το προβλεπόμενο τέλος της, ένα τέλος όμως που είναι πάντα πιο ζωντανό και συναρπαστικό απ' ό,τι είχες προβλέψει.

Ο Φόρστερ οραματιζόταν μια συγκεντρωτική έκδοση των ποιημάτων του στα αγγλικά. Εκείνο που προκύπτει από την αλληλογραφία των δύο, είναι ότι ο Καβάφης, αν και θα πρέπει να ένιωθε κολακευμένος από τις

προτάσεις που του έγιναν, δεν έδωσε σε καμία την τελική του έγκριση. Στις επιστολές του επιφυλάσσεται, είτε προσπαθώντας να κερδίσει χρόνο ώστε να γίνει πρώτα μια ελληνική έκδοση, είτε απλώς αδιαφορώντας. Η στάση του αυτή είναι ενδεικτική της τελειομανίας αλλά και της αυτοπεποίθησης που τον χαρακτήριζαν.

Έτσι, ενώ τα ποιήματα του Καβάφη έχουν αρχίσει να γίνονται γνωστά στο αγγλικό κοινό από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέσα από τις μεταφράσεις του Βαλασσόπουλου και του αδελφού του Καβάφη, John Cavafy, η πρώτη αγγλική συγκεντρωτική έκδοση των ποιημάτων του θα κυκλοφορήσει τελικά μετά το θάνατο του ποιητή. Πρόκειται για την έκδοση του 1951 του Hogarth Press όπου τις μεταφράσεις υπογράφει τελικά ο John Mavrogordato. Θα ακολουθήσουν πολλές ακόμα μεταφραστικές απόπειρες. Από τις πιο γνωστές αυτή των Edmund Keeley και Philip Sherrard (1992), καθώς και η πολύ πρόσφατη του αμερικανού (με μικρασιατικές καταβολές) Daniel Mendelsohn.

Marguerite Yourcenar – Κ. Θ. Δημαράς και ο «γαλλικός» Καβάφης

Η πρώτη μετάφραση του Καβάφη στα γαλλικά έγινε από τη βελγίδα συγγραφέα Marguerite Yourcenar. Η γνωριμία της Yourcenar με την ποίηση του Κ. Καβάφη έγινε μέσω του ιστορικού της λογοτεχνίας Κ. Θ. Δημαρά σε ένα από τα ταξίδια της στην Ελλάδα - που ήδη αναγνώριζε ως πνευματική της πατρίδα-, κατά τη δεκαετία του 1930. Οι «μυθικές αναπαραστάσεις» της εποχής αναφέρουν ότι ήταν ο Κ. Δημαράς, τον οποίο η συγγραφέας γνώρισε από τον ποιητή Ανδρέα Εμπειρίκο, που μια βραδιά Ιουλίου μύησε τη νεαρή λογοτέχνη στην ποίηση του Καβάφη. « Το ενδιαφέρον που έδειξε τότε η Βελγίδα ήταν τόσο βαθύ που και οι δύο ένιωσαν την ανάγκη να τρέξουν αμέσως στο βιβλιοπωλείο όπου εργαζόταν ο Δημαράς, να μπούνε μέσα στο τότε κλειστό κατάστημα, και να κάτσουν ολονυχτίς να διαβάσουν (όσο μπορούσαν, αφού η Yourcenar δεν γνώριζε Νέα Ελληνικά) ορισμένα ποιήματα από την Αλεξανδρινή έκδοση, που είχε φτάσει την Αθήνα λίγες εβδομάδες νωρίτερα».

Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν η ιδέα της συνεργασίας πάνω στη μετάφραση, στη γαλλική γλώσσα, των ποιημάτων του μεγάλου Αλεξανδρινού γεννήθηκε εκείνη τη βραδιά, πάντως είναι γεγονός ότι τότε εγκαινιάστηκε η συνεργασία του Έλληνα κριτικού με τη φιλέλληνα συγγραφέα. « Η *Présentation critique de Constantin Cavafy 1863-1933 suivie d' une traduction intégrale de ses poèmes* par Marguerite Yourcenar et Constantin Dimaras μας δίνει ένα λαμπρό παράδειγμα ενός μακροχρόνιου έργου με περίπλοκη προϊστορία και σημαντικότερη επιρροή», επιρροή καθοριστική για την πρόσληψη του Καβάφη από το γαλλόφωνο αναγνωστικό κοινό. Το έργο πούλησε σχεδόν σαράντα

χιλιάδες αντίτυπα κατά τη διάρκεια τεσσάρων δεκαετιών και «ο Καβάφης μίλησε ουσιαστικά στο γαλλικό κοινό με τη φωνή της Yourcenar».

Ωστόσο, η συνεργασία ανάμεσα στους δύο μεταφραστές πολύ γρήγορα εξελίχθηκε σε διαμάχη που ήταν κατά βάση ιδεολογική. Ο Δημαράς υποστήριζε την πιστή απόδοση της καβαφικής ποίησης, ενώ η Yourcenar θεωρούσε ορθότερο να «μεταγράψει» τα ποιήματα του Αλεξανδρινού στη μητρική της γλώσσα. Ουσιαστικά εδώ ετέθη για μια ακόμη φορά το ερώτημα που αφορά τη λογοτεχνική μετάφραση - και μάλιστα την ποιητική - σχετικά με το αν πρέπει να δίνεται προτεραιότητα στην πιστότητα της μετάφρασης ή σε μια πιο ελεύθερη απόδοση, που θα ακολουθεί τους νόμους της γλώσσας στην οποία μεταφράζεται το ποίημα. Η Yourcenar θεωρούσε πως ο πρώτος λόγος ανήκει στο μεταφραστή που έχει τη γλώσσα της μετάφρασης ως μητρική του (το υποστήριξε, μάλιστα, με θέρμη στην αλληλογραφία της με το Δημαρά), γι' αυτό επέλεξε μια πεζολογική απόδοση της καβαφικής ποίησης, που δέχτηκε μεγάλη κριτική. Ο Filippomaria Pontani παρατηρεί σχετικά «...η πρόζα των μεταφράσεων [...] κάθε άλλο παρά λυρική είναι. Κανένας συμβιβασμός με το συναισθηματικό στοιχείο, κανένα προφανές ρητορικό σχήμα, προπάντων καμιά προσπάθεια να μεταφερθεί στα γαλλικά ο ρυθμός των καβαφικών στίχων... με τα όπλα του ύφους, η Yourcenar δημιούργησε, συνειδητά εν μέρει, ένα ποιητικό περιβάλλον πολύ διαφορετικό από τη μοναδική ατμόσφαιρα του καβαφικού.» Το σχόλιο αυτό αναφέρεται σε «αλλοιώσεις» που αφορούν κυρίως το ύφος και τη σύνταξη. Έτσι, για παράδειγμα, «η αξέχαστη παραβολή των *Επιθυμιών*, *Σαν σώματα ωραίων νεκρών ...έτσι η επιθυμίες μοιάζουν που επεράσαν ...*, μεταμορφώνεται στο πεζολογικό *Les desirs qui passeraient...ressemblent a de beaux cadaoures*», τα *σώματα ωραίων νεκρών* γίνονται *πτώματα* κατά τη μετάφραση». Πέραν του ότι η απόδοση αυτή καταργεί το ρυθμό του ποιήματος, είναι πολύ αμφίβολο, επίσης, αν η συγκεκριμένη λεξιλογική επιλογή αποδίδει την καβαφική αισθητική.

Αντίστοιχες και λιγότερο ερμηνεύσιμες επεμβάσεις έχει κάνει η μεταφράστρια και ως προς το περιεχόμενο. Ενδεικτικά αναφέρουμε το πασίγνωστο *Απολείπειν ο θεός Αντώνιον*, το οποίο αποδίδεται στα γαλλικά με το *Les Dieux desertent Antoine*, παρά τις αντιδράσεις του Δημαρά, αλλά και περιπτώσεις περιγραφών καλλιτεχνικών αντικειμένων, όπου οι επεμβάσεις δε φαίνεται να έχουν καμιά προφανή αιτία, π.χ. το *εβένινο κρεβάτι* στην αρχή των *Βημάτων* δεν είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς γιατί γίνεται ελεφαντένιο στη γαλλική μετάφραση (εκτός των άλλων, έχουν εντελώς αντίθετο χρώμα!). Άλλες, πάλι, νοηματικές «αλλοιώσεις» φαίνεται να οφείλονται σε παρανοήσεις είτε του νοήματος είτε της στίξης.

«Δε μεταφράζουμε παρά την αμηχανία μας· δε μιλάμε παρά για τον εαυτό μας», έγραψε η Yourcenar το 1929 και αυτό ενδεχομένως εξηγεί

πολλές από τις επιλογές της. Πρέπει, επίσης να επισημάνουμε ότι, παρά τις ενστάσεις που μπορεί να έχει κανείς απέναντι στην πρώτη αυτή μεταφραστική απόπειρα της καβαφικής ποίησης στα γαλλικά, δεν μπορεί να αρνηθεί ούτε την αξία των εισαγωγικών σχολίων της μεταφράστριας, που τη συνοδεύουν, ούτε την αδιαμφισβήτητη επίδραση που άσκησε στη διαμόρφωση του πνεύματός της. Στο μυθιστόρημά της, *Αδριανού Απομνημονεύματα*, γράφει: «Μια στιγμή ακόμα, να κοιτάξουμε μαζί τις όχθες μας, τα αντικείμενα που πια δεν θα ξαναδούμε ...να προσπαθήσουμε να μπούμε στο θάνατο με ανοιχτά τα μάτια». Πρόκειται ασφαλώς για μια μεταγραφή του καβαφικού *Απολείπειν ο θεός Αντώνιον*.

4. Συνομιλώντας με τον Καβάφη

Ο Καβάφης γνώριζε ότι ο ποιητικός του λόγος θα διαμόρφωνε το έργο μεταγενέστερων ποιητών. Και πράγματι, εύκολα διαπιστώνει κανείς, σήμερα, τη διεθνή του απήχηση, παρόλο που είναι ποιητής μιας γλώσσας που μιλιέται από λίγα μόνο εκατομμύρια ανθρώπων.

Ο Καβάφης είναι από τους περισσότερο μεταφρασμένους Έλληνες ποιητές. Ήδη από τη δεκαετία του '60 τα ποιήματα του Καβάφη είχαν μεταφραστεί στις μείζονες δυτικές γλώσσες (αγγλικά: 1952, γερμανικά: 1953, γαλλικά: 1958, ιταλικά: 1961, ισπανικά: 1964). Η πρώτη μετάφραση καβαφικού ποιήματος γίνεται το 1897 από τον αδερφό του John Cavafy και αφορά στο ποίημα «Τείχη». Η πρώτη πλήρης μετάφραση του έργου του γίνεται το 1951 από τον John Manrogordato, καθηγητή Βυζαντινής και Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Σύμφωνα δε με τη βιβλιογραφία που συνέταξε ο Δημήτρης Δασκαλόπουλος, μέχρι το 2003 είχαν δημοσιευτεί 176 μεταφράσεις μεμονωμένων ποιημάτων σε περιοδικά και εφημερίδες. Ο Καβάφης παράλληλα, αποτελεί ίσως τον πλέον παρωδούμενο ποιητή και μάλιστα για διάστημα περίπου ενός αιώνα. Αυτό συνέβαινε γιατί στην εποχή του ερέθιζε ως προσωπικότητα και ξένιζε ως ποιητής. Αλλά και μακροχρόνια, οι τρόποι του καβαφικού ποιήματος αποδείχτηκαν ιδιαίτερα πρόσφοροι για σατιρικά στιχουργήματα. Ο Δασκαλόπουλος εξέδωσε σε βιβλίο του 170 ελληνικές παρωδίες που εμφανίστηκαν στο διάστημα 1917 – 1997. Ο πρώτος αλεξανδρινός παρωδός είναι ο Τίμος Μαλάνος που το 1917 ήταν ακόμα εχθρός της καβαφικής ποίησης, ενώ στην Αθήνα ο Φώτος Πολίτης παρομοιάζει τον Καβάφη με τον εξ Αμοργού ποιητή Γεώργιο Εξαρχόπουλο Ματθαίου, αυθεντικό τρελό, περιλάλητο στη φιλολογική πιάτσα.

Ένα από τα πιο σταθερά και διαρκή γνωρίσματα της παρουσίας του Αλεξανδρινού στην μετακαβαφική ποίηση είναι τα πάσης φύσεως καβαφογενή ποιήματα που έχουν γραφτεί από Έλληνες και ξένους. Ο όρος καβαφογενές που πρωτοχρησιμοποιήθηκε ευκαιριακά το 1983,

χαρακτηρίζει ένα ποίημα εφόσον ευθέως ή εμμέσως έχει ως αφετηρία του κάποια από τις συνθέσεις του Καβάφη ή εάν διακρίνεται για τη διακειμενική σχέση του προς συγκεκριμένο καβαφικό ποίημα. Τα ποιήματα αυτά έχουν μεγάλη θεματική ποικιλία και δηλώνουν με διάφορους τρόπους τον ομφάλιο λώρο που τα συνδέει με τον Καβάφη. Όσον αφορά στα ελληνικά καβαφογενή και με βάση το σχετικό βιβλίο του Δασκαλόπουλου, θα μπορούσαν να ταξινομηθούν στις εξής κατηγορίες:

- Ποιήματα με αδιάφορο περιεχόμενο που αφιερώνονται ρητώς στον Καβάφη
- Ποιήματα στα οποία απλώς χρησιμοποιείται σε κάποιο στίχο το όνομα του Καβάφη
- Ποιήματα που έχουν θέμα ή τίτλο τους τον ίδιο τον Καβάφη και συνιστούν αξιόλογο ποιητικό λόγο όπως είναι το ποίημα της Μυρτιώτισσας για τον Κωνσταντίνο Καβάφη. Η ποιήτρια, που είχε την ευκαιρία να τον συναντήσει στο σπίτι του όσο ζούσε, γράφει για εκείνον. Ο Καβάφης, ο ποιητής με τα παράξενα και αινιγματικά μάτια που τέτοια κανείς ποτέ δεν θα τα δει σ' άλλον άνθρωπο, είναι στενά δεμένος με την Αλεξάνδρεια, την πόλη στην οποία γεννήθηκε, έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του και αποτέλεσε την αφετηρία της πνευματικής του δημιουργίας.

ΜΥΡΤΙΩΤΙΣΣΑ

Κωνσταντίνος Καβάφης

Αδύνατο να φανταστώ Καβάφη
έξω απ' την Αλεξάντρεια και πάλι
χωρίς Καβάφη τι είν' η Αλεξάντρεια;
Αυτά σκεφτόμουν ύστερ' από χρόνια,
σαν βρέθηκα ξανά σ' αυτή τη χώρα.

[...]

Και κίνησα ένα βράδυ μοναχή μου
μ' άλικά τριαντάφυλλα στο χέρι.
Η θύρα που ήτανε άλλοτε δικιά του
νάτην! Κλειστή για μένα, δε θ' ανοίξει,
μ' επτά σφραγίδες είναι σφραγισμένη,
και δίπλα της μια πλάκα εντοιχισμένη
με τ' όνομά του: «Ο ποιητής Καβάφης
εδώ καθόταν...» Πώς! σ' αυτό τον τάφο;
Ω! ποιητή με τα πελώρια μάτια

μυστηριακά, βυζαντινά, όλο φλόγα,
πού'ν' το ζεστό σου σπιτικό, και τα κεριά σου
που με το φως τους τ' αμυδρό μας γοητεύαν;

- Μια τελευταία κατηγορία ελληνικών καβαφογενών είναι τα ποιήματα που γράφτηκαν με τον τρόπο του Καβάφη ή που μιμούνται τη γραφή του, όπως οι γνωστοί βάρβαροι που για τον Μαλακάση, τον ποιητή που θεωρεί τον Καβάφη ασύγκριτο, έφτασαν τελικά και μάλιστα οι Αθηναίοι τους υποδέχτηκαν θερμά.

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΜΑΛΑΚΑΣΗΣ

Οι βάρβαροι του ασύγκριτου Καβάφη

«Οι Βάρβαροι του ασύγκριτου Καβάφη,
του παράδοξου αριστοτεχνικού
που ποιήματα θεσπέσια μας γράφει,
στη Ρώμη δεν επήγαν. Αλλά εδώ
έφθασαν κάποτε οι Ρωμαίοι του Αδριανού,
κι οι Αθηναίοι χωρίς διάκρισιν κι αιδώ,
με δάφνες τούς εδέχθησαν και άνθη.
κι εκείνοι πύλας ύψωσαν κι υδραγωγεία
αιώνια κατασκεύασαν, κι η υγεία
της πόλεως εβελτιώθη κι εμωράνθη
το γένος των κατακτητών, κι απήλθεν
ο τύραννος, ανόητος όπως ήλθεν,
αφήσας Αθηναίους και Πειραιώτας
απαρηγόρητους ομού κεχηνότας

Αλλά και στο εξωτερικό, η απήχηση του Καβάφη στους ξενόγλωσσους ομότεχνούς του είναι πολύ μεγαλύτερη από ό,τι θα μπορούσε κανείς να φανταστεί. Αναφορικά με τα ξένα καβαφογενή ο Βαγενάς στο έργο του «Συνομιλώντας με τον Καβάφη – ανθολογία ξένων καβαφογενών ποιημάτων» (εικ.) καταγράφει την «παρουσία» του Καβάφη στο έργο ξένων ποιητών όπου παρουσιάζονται ποιήματα τα οποία συνδέονται με οποιονδήποτε τρόπο με τον Καβάφη ή το έργο του. Η έρευνά του έγινε σε 22 χώρες και σε 15 γλώσσες. Φυσικά η απήχηση του Καβάφη δεν περιορίζεται στις χώρες αυτές, αφού –ήδη- κατά τη διάρκεια της έρευνας βρέθηκαν παρεμπιπτόντως καβαφογενή ποιήματα και από άλλες 9 χώρες, οπότε προστέθηκαν ακόμα 4 γλώσσες. (εικ. χάρτη)
(Σχόλιο για χάρτη): Όπως βλέπουμε και στον χάρτη, δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι η απήχηση του Καβάφη εξαπλώνεται απ' άκρη σ' άκρη του

κόσμου και στις πέντε ηπείρους. Καβαφογενή ποιήματα μαρτυρούνται σε πολλές χώρες της Ευρώπης στη βόρεια και νότια Αμερική, στην Αυστραλία, την Ασία, ακόμα και στην Αφρική.

Στα καβαφικά έργα ξένων ποιητών περιλαμβάνονται όσα:

- Περιέχουν στον τίτλο τους το όνομα του Καβάφη, όπως το After Cavafy του James Meryll, όπου γι' αυτόν οι καβαφικοί βάρβαροι γίνονται οι Γιαπωνέζοι, για να ματαιώσουν και πάλι τις προσδοκίες του πλήθους που τους περιμένει.

After Cavafy

James Merrill (1926-1995, American)

Why is the Rising Sun aflutter from ten thousand flagpoles?

Because the Japanese are coming today.

And why do our senators, those industrious termites,

Gaze off into space instead of forming a new subcommittee?

Because the Japanese are coming today.

[...]

The sun has risen in Rome. By dark not a pair

Of lizard loafers will be left unbought.

Leaving us where? With egg on our faces, or tofu. Those people

Were some sort of golden opportunity, but we blew it.

Γιατί ο Ανατέλλων Ήλιος πεταρίζει πάνω σε δέκα χιλιάδες ιστούς;

Είναι οι Γιαπωνέζοι να φθάσουν σήμερα.

Και γιατί οι γερουσιαστές μας, αυτοί οι εργατικοί τερμίτες

ρεμβάζουν έτσι αντί να συστήσουν καμιά νέα υποεπιτροπή;

Γιατί οι Γιαπωνέζοι θα φτάσουν σήμερα.

[...]

Ο ήλιος έχει ανατείλει τώρα στη Ρώμη. Μέχρι να βραδιάσει

δεν θα 'χει απομείνει εκεί πέρα ούτε ένα ζευγάρι

παντοφλέ παπούτσια από δέρμα ερπετού που να μην το έχουν αρπάξει.

Μα πού μας παρατούν έτσι πασαλειμμένους με αυγά και τυρί σόγιας;

Οι άνθρωποι αυτοί ήσαν μια χρυσή ευκαιρία, όμως εμείς τη χαραμίσαμε.

- Μια ακόμα κατηγορία καβαφογενών είναι εκείνα που θεματοποιούν την Καβαφική Αλεξάνδρεια και την οποία συναντάμε κυρίως σε Αιγύπτιους ποιητές όπως συμβαίνει με τον

Φαρούκ Σούσα που αναδεικνύει μέσα από τους στίχους του χαρακτηριστικά της πόλης.

ΦΑΡΟΥΚ ΣΟΥΣΑ

Αλεξάνδρεια

... μα εσύ στο βάδισμά σου διατηρείς
τη γοητεία της Ρώμης
ζωγραφισμένη,
στ' αυτιά σου μια κραυγή
από το εωθινό κάλεσμα
του μουεζίνη για προσευχή.
Και το ερώτημα πού μένει;
βρήκες άραγε τον σωστό σου δρόμο;
μόνη σου τώρα προχώρα
την απόφαση να πάρεις
και γίνε η Αλεξάνδρεια.

- Μια τρίτη κατηγορία είναι τα καθαρώς ερωτικά καβαφογενή ποιήματα, όπως το Σώμα θυμήσου του Lorenzo Helguero. Τόσο για τον Καβάφη όσο και για τον Helguero η μνήμη θα τροφοδοτήσει την έμπνευση και η ερωτική επιθυμία θα γίνει ποίημα

LORENZO HELGUERO

Σώμα θυμήσου

Σώμα θυμήσου
όλες τις γυναίκες που σ' αγάπησαν
θυμήσου
μία τουλάχιστον θα υπάρχει
καλά λοιπόν
φαντάσου σώμα

RECUERDA CUERPO

Recuerda cuerpo
todas las mujeres que te amaron

recuerda
al menos una debe habe
bueno
inventa cuerpo

- Στα ξένα καβαφογενή εντάσσονται και όσο αναφέρονται σε ένα καβαφικό στίχο ως την αναπραγμάτευση του θέματος διαφόρων καβαφικών ποιημάτων. Ο Μπρεχτ στο ποίημά του Διαβάζοντας ένα μεταγενέστερο Έλληνα ποιητή θα μας θυμίσει τον αγώνα των Τρώων. Το δεδομένο της ήττας και της αναπόφευκτης αποτυχίας είναι ξεκάθαρο και στους δύο ποιητές παρά τα «κομμάτια» - μικρά επιτεύγματα που έφεραν κάποια αισιοδοξία.

Μπέρτολτ Μπρεχτ BEI DER LEKTÜRE EINES SPÄTGRIECHISCHEN DICHTERS

In den Tagen, als ihr Fall gewiß war -
Auf den Mauern begann schon die Totenklage
Richteten die Troer Stückchen grade, Stückchen
In den dreifachen Holztoren, Stückchen.
Und begannen Mut zu haben und gute Hoffnung
Auch die Troer also.

Από τα ποιήματα αυτά θέμα συνομιλίας για τους ξένους ποιητές γίνονται κυρίως τα ποιήματα: «Περιμένοντας τους βαρβάρους», «Ιθάκη» και «Η Πόλις».

Η απήχηση του καβαφικού έργου στο εξωτερικό είναι ένα μεγάλο κεφάλαιο της καβαφικής φιλολογίας. Βασικό τεκμήριο της θερμής αποδοχής του Καβάφη από το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό είναι οι αθρόες, για τα εμπορικά δεδομένα, πωλήσεις της ποίησης των καβαφικών μεταφράσεων. Επιπλέον τυπώνονται βιβλία για την ποίησή του σε διάφορες γλώσσες, διοργανώνονται γι' αυτόν διεθνή συνέδρια σε διάφορες χώρες τυπώνονται μελέτες σε διεθνή περιοδικά όπως «Ωντεν και Καβάφης», «Ουνγκαρέττι και Καβάφης», «Πλάτεν και Καβάφης» Αλλά και στην ακαδημία, ο Καβάφης κατέχει περίοπτη θέση: το έργο του διδάσκεται σε τμήματα λογοτεχνίας των μεγαλύτερων πανεπιστημίων στον κόσμο. Μάλιστα, υπάρχει και έδρα Καβάφη που ανήκει στα Τμήματα Κλασικής και Συγκριτικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου του Μίσιγκαν.

Ο μελοποιημένος Καβάφης

Παρόλο που πολλοί θαυμαστές του, μουσικοί και μη, έχουν εκφράσει δημόσια πως η ποίησή του δεν προσφέρεται για μελοποίηση, ο Καβάφης είναι ο πιο μελοποιημένος νεοέλληνας ποιητής. Ονόματα όπως αυτά του

Δημήτρη Μητρόπουλου, του Μάνου Χατζιδάκι, του Μίκη Θεοδωράκη, του Δημήτρη Παπαδημητρίου, του Γιάννη Σπανού, του Θάνου Μικρούτσικου και άλλων έδωσαν μουσική υπόσταση σε αρκετά από τα ποιήματά του. Παράλληλα, ενέπνευσε με την ποίησή του και ξένους συνθέτες όπως: David Cooper, Carol Barnett, Biberian Gilbert, Lou Harrison και άλλους.

Χατζιδάκις

«Ο Μεγάλος Ερωτικός» είναι κύκλος τραγουδιών που συνέθεσε ο Μάνος Χατζιδάκις μελοποιώντας στίχους μεγάλων ελλήνων ποιητών όλων των εποχών: από τη λυρική ποίηση της Σαπφούς, το χορικό της *Μήδειας* του Ευριπίδη, το *Άσμα Ασμάτων* του Σολομώντος, την *Ερωφίλη* του Χορτάτζη ως τη νεότερη ποίηση του Οδυσσέα Ελύτη και του Νίκου Γκάτσου. Το έργο γράφτηκε στην Νέα Υόρκη και στην Αθήνα από τον Ιούνιο μέχρι τον Οκτώβριο του 1972, μεσούσης της δικτατορίας. Ερμηνεύτηκε, στην πρώτη εκτέλεσή του, από τη Φλέρυ Νταντωνάκη και το Δημήτρη Ψαριανό. Όταν πρωτοκυκλοφόρησε ο δίσκος, ο Χατζιδάκις δέχτηκε δριμεία κριτική. Ποιος, αλήθεια, τολμάει να γράψει για τον έρωτα σε εποχή πολιτικής κρίσης; Μόνο αυτός που κατανοεί πως το έλλειμμα της ελληνικής κοινωνίας οφειλόταν πρωτίστως στον ευτελισμό των βαθύτερων ανθρωπίνων συναισθημάτων.

Ανάμεσα στους ποιητές που μελοποίησε ο Χατζιδάκις ήταν ασφαλώς και ο Κωνσταντίνος Καβάφης. Το ποίημα «Μέρες του 1903» εκφράζει τον πόνο της ερωτικής απώλειας. Όπως σε όλα τα ερωτικά ποιήματα του Καβάφη, το συναίσθημα που κυριαρχεί είναι αυτό της νοσταλγίας. Ο πόνος της απώλειας μετριάζεται από την, πρόσκαιρη έστω, αναβίωση της ηδονής στο παρόν. Η μοίρα όμως έχει πάντα τον τελευταίο λόγο. Ο Χατζιδάκις αποδίδει τη μελαγχολική και συνάμα ειρωνική καβαφική διάθεση μέσα από την εναλλαγή ρομαντικού και εμβληματικού τόνου. Στα τελειώματά του οι διαπεραστικές νότες του βιολιού ακούγονται ως φάλτσα, μεταδίδοντας έτσι την αίσθηση του λαθραίου, της «ελαφράς απόκλισης». Τέλος, η αντίστιξη (πολυφωνία) στη μελωδία (προσέξτε τη βαριά και αυστηρή μελωδική γραμμή του κοντραμπάσου που παρακολουθεί και συνδιαλέγεται με την ανθρώπινη φωνή) μας υπενθυμίζει την αόρατη αλλά σταθερή παρουσία σκοτεινών δυνάμεων που μας παραμονεύουν, μας πλησιάζουν και μας απειλούν τη στιγμή ακριβώς που απλώνουμε για να αγγίξουμε την –απαγορευμένη– ευτυχία.

Παπαδημητρίου

Δημήτρης Παπαδημητρίου, ο μεγάλος συνθέτης που συνάντησε τον Αλεξανδρινό ποιητή...ο συνθέτης που πέτυχε ξανά να βάλει τον Καβάφη

σε μέτρο! Γιατί πορεύτηκαν σε κοινό μονοπάτι; Οι άνθρωποι συναντώνται ακόμα κι αν ανήκουν σε διαφορετικές εποχές! Τον Καβάφη και τον Παπαδημητρίου τούς ένωσε η Αλεξάνδρεια, η ηδονική του Νου και της Τέχνης πόλις. Στον τόπο όπου γεννήθηκε, έζησε και τίμησε τόσο πολύ ο Ποιητής γεννήθηκε και μεγάλωσε μέχρι τα 8 του χρόνια και ο συνθέτης Δ. Παπαδημητρίου, ο οποίος μετά εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Το 1980 ο Μάνος Χατζιδάκις θα πρωτοπαρουσιάσει στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιά τον Παπαδημητρίου. Κι ίσως ο Χατζιδάκις να ήταν ο άνθρωπος που έφερε το νέο συνθέτη κοντά στον Καβάφη. Όπως ο Χατζιδάκις, έτσι και ο Παπαδημητρίου απέδωσε την διαλόγικότητα των καβαφικών ποιημάτων μέσα από την αντίστιξη. Γνωστότερη η συλλογή μελοποιημένων καβαφικών ποιημάτων με τον τίτλο «Κ.Π Καβάφης...που γι' Αλεξανδρινό γράφει Αλεξανδρινός». Ανάμεσα στα πιο γνωστά μελοποιημένα ποιήματα: «Η πόλις», «Επέστρεφε», «Η θάλασσα του πρωιού» , «Η τράπεζα του μέλλοντος». Το έργο αυτό του Παπαδημητρίου αποτελεί αναμφίβολα ένα ηχηρό προσκλητήριο για να ξαναδιαβάσουμε την ποίηση του Καβάφη. Μας λέει ο ίδιος ο συνθέτης: «Η μελοποίηση του έργου ενός ποιητή από έναν συνθέτη είναι η στιγμιαία αντανάκλαση της ψυχής του συνθέτη στον στίλβοντα κόσμο του ποιητή και επ' ουδενί μια επιστημονική «μεταγλώττιση» από τον Λόγο στη Μουσική». Και κάπως έτσι πρέπει κι εμείς να ακούσουμε τον μελοποιημένο Καβάφη...

5. Μεταμορφώσεις του Καβάφη

Γιατί και κάτω από ποιες συνθήκες αποφασίζει ένας καλλιτέχνης να ξαναγράψει το έργο ενός ομότεχνού του; Σε ποιο βαθμό μπορεί να ταυτιστεί με τον συγγραφέα του πρωτότυπου; Πώς αλλάζει η σημασία ενός έργου με την πάροδο του χρόνου –του χρόνου που καθορίζει τα βιώματα των δύο δημιουργών; Και τέλος: είναι δυνατόν να δανειστεί κανείς ένα ξένο προσωπίο χωρίς να γίνει λογοκλόπος; Τα ερωτήματα αυτά θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε στο τέλος της παρουσίασής μας αυτής μέσα από δύο παραδείγματα.

Αναγνωστάκης

Νέοι της Σιδώνας 400 μ.Χ και 1970

Η Ελλάδα του 1970, οι νέοι του 1970...να θυμίζουν εκείνους τους νέους της Σιδώνας... Σιδώνα 400 μ.Χ, η τρίτη μεγαλύτερη πόλη του Λιβάνου, κάποτε φοινικική πόλη και μετά μέρος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Ελλάδα του 1970, η χώρα του Μανόλη Αναγνωστάκη, σε καθεστώς δικτατορίας. Ο έντονα πολιτικοποιημένος ποιητής γράφει τη Συλλογή «Ο Στόχος», συμπεριλαμβάνοντας σε αυτή τους «Νέους της Σιδώνας 1970». Ποιος ο στόχος του; Να στηλιτεύσει τα κακώς κείμενα στην πολιτική και

κοινωνική ζωή, να καυτηριάσει την απαθή στάση των νέων, ενώ ο ίδιος στα χρόνια του εμφυλίου είχε αγωνιστεί, φυλακιστεί και καταδικαστεί σε θάνατο για τα ιδανικά του. Στα χρόνια της δικτατορίας, ο Αναγνωστάκης βλέπει τους νέους του 1970 να έχουν μια αποστασιοποιημένη στάση απέναντι στη στέρηση της ελευθερίας τους. Και στη θέση του αγώνα τι; Οι νέοι αναλώνονται σε συγκεντρώσεις με ερωτοτροπίες και μουσικές, με τραγούδια που μιλούν για όσα συνέβησαν σε άλλες εποχές και για τον ηρωισμό που έδειχναν κάποτε οι άνθρωποι, για τον πόνο που υπάρχει γενικά στον κόσμο, αλλά χωρίς ουσιαστικά να αγωνίζονται οι ίδιοι για την επαναφορά της δημοκρατίας στην Ελλάδα του '70. Ο ποιητής απελπίζεται με την έλλειψη αγωνιστικότητας των νέων. Ειρωνεύεται και θεωρεί ανούσια τη διάθεσή τους απλώς να μιλούν και να «φιλοσοφούν» για τα δεινά του κόσμου, τη στιγμή που η χώρα τους βρίσκεται σε καθεστώς δικτατορίας. Κι οι νέοι -ακόμα και σήμερα- φιλοσοφούν, μα δεν αγωνίζονται πραγματικά για την ελευθερία τους.

Με το πέρασμα του χρόνου...

Από εποχή σε εποχή...

Μα πώς αλλάζουν έτσι οι αξίες μας;

Η Σιδώνα του 400 μ.Χ. ...Οι καβαφικοί Νέοι της Σιδώνας! Το σκηνικό και τα πρόσωπα οικεία (μας είναι ήδη γνωστά): μια παρέα νέων στη Σιδώνα, πόλη της Φοινίκης, στα 400 μ.Χ., οι οποίοι για να διασκεδάσουν καλούν έναν ηθοποιό να τους απαγγείλει επιγράμματα. Οι νέοι βρίσκονται σ' έναν όμορφο χώρο και προφανώς αρέσκονται στην πολυτελή ζωή, στην τρυφή και στις διασκέδασεις. Οι νέοι αυτοί ζουν σε μια χώρα, που αποτελεί μέρος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας εδώ και αιώνες, ενώ πιο πριν ήταν τμήμα της αυτοκρατορίας του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Κι έτσι δεν έχουν κάποια αίσθηση εθνικής ταυτότητας, ούτε κάποια διάθεση να επαναστατήσουν για την κατάσταση που επικρατεί. Μοναδικό μέλημά τους είναι η απόλαυση της ζωής, η διασκέδαση και η τέχνη, η πνευματική τους καλλιέργεια. Ένας, μάλιστα, εκ των Σιδωνίων νέων εναντιώνεται στον ποιητή Αισχύλο, γιατί στο ταφικό επίγραμμα του τονίζει μονάχα την ανδρεία του για τη συμμετοχή του στη Μάχη του Μαραθώνα, χωρίς να αναφέρεται στο μεγάλο ποιητικό του έργο. Ενώ στην εποχή του Αισχύλου η διάθεση του ανθρώπου να θυσιάσει για το καλό της πατρίδας του αποτελούσε το ιδανικό πρότυπο, στην εποχή που ζουν οι νέοι της Σιδώνας, δεν υπάρχει η σκέψη της πατρίδας και φυσικά καμία εκτίμηση για τους αγώνες υπέρ αυτής.

Ο προβληματισμός που θέτουν αμφότερα τα ποιήματα παραμένει διαχρονικός, καθώς ακόμη και σήμερα βλέπουμε τους ανθρώπους να

βιώνουν καταστάσεις που οι προγενέστεροί τους δε θα ανέχονταν ποτέ, ενώ πασχίζουν για πράγματα που οι παλαιότεροι δε θα θεωρούσαν σημαντικά. Το πέρασμα του χρόνου αλλάζει τις αξίες των ανθρώπων και πόσο μάλλον των νέων κάθε γενιάς, κάθε εποχής.

Σήμερα συναντάτε τους Νέους της Σιδώνας;

Ή μήπως είστε εσείς οι ίδιοι;

Leonard Cohen

Αρχές της δεκαετία του 60. Ένας νεαρός Καναδός ποιητής, επισκέπτεται για πρώτη φορά την Ελλάδα. Το πλοίο της γραμμής τον βγάζει στην Ύδρα, όπου ανακαλύπτει έναν επίγειο παράδεισο: το μεσογειακό κλίμα, τον έρωτα, τους αργούς ρυθμούς ζωής, τη φιλοξενία των ντόπιων, τα χρώματα του Αιγαίου. Χωρίς να το πολυσκεφτεί, αποφασίζει να αγοράσει ένα σπίτι. Ήταν, θα ομολογήσει αργότερα, η καλύτερη απόφαση της ζωής του. Στην Ύδρα λοιπόν ο Leonard Cohen θα ζήσει ανά διαστήματα συγγράφοντας και μελοποιώντας τα ποιήματά του. Εκεί θα έρθει σε πρώτη επαφή και με την ποίηση του Καβάφη. Πολλά χρόνια αργότερα, σε ώριμη πια ηλικία, έχοντας βιώσει την ηδονή και την πίκρα της ζωής στον έρωτα, την τέχνη και την πολιτική, θα επιστρέψει στις νεανικές του επιρροές και αναμνήσεις. «Απολείπειν ο θεός Αντώνιον» ή, κατά τον Cohen, “Alexandra Leaving” : “I began writing the song on the island of Hydra in 1985. The first drafts disappeared into a desk drawer until I discovered them and began working on them again in the late nineties. In the spring of 2001 the song was ready. From the innumerable original verses only nine remained. Anthony, in Cavafy’s poem, is, of course, Marcus Antonius, Cleopatra’s lover. In Plutarch’s story, when Anthony was besieged in Alexandria by Octavian, the night before the city fell into enemy hands, he heard an invisible troupe leaving the city. Then he passed out; the god Bacchus was deserting him. It is obviously a poem with many layers of meaning; but I see it as a lesson on how someone must face a great loss: that of a beloved city, woman, past glory, life itself. A lesson on how to face death.

I changed Alexandria (a beloved city) to Alexandra (a beloved woman): you recall the memory of these exquisite moments –Alexandra laughing, Alexandra waking you with a kiss. They are now past, slipping between the sentries of the heart. But you, long prepared for this to happen, go firmly to the window, drink the memory in and say goodbye to Alexandra leaving, to Alexandra lost.

The work of Cavafy has touched and influenced me for many years. Even as I speak, there is a picture of him above my desk.”

Επίλογος [99]

Μένει λοιπόν το ερώτημα: Γιατί ο Καβάφης; Γιατί ο Καβάφης είναι όχι μόνο μεγάλος ποιητής, αλλά και ο ποιητής των ποιητών; Κοντά σε αυτό: Γιατί η ποίησή του διατηρεί τη γοητεία της και σε μετάφραση; Πώς κατορθώνει ο αλεξανδρινός ποιητής να συγκινήσει ανθρώπους από τόσο διαφορετικές παραδόσεις, με τόσο διαφορετικά προσωπικά βιώματα; Στη λογοτεχνία το να θέτει κανείς ερωτήματα είναι συνήθως πιο ουσιαστικό από το να δίνει απαντήσεις. Σε αυτά που ακολουθούν, λοιπόν, δεν θα επιχειρήσουμε τόσο να λύσουμε το αίνιγμα του Καβάφη όσο να συνοψίσουμε τα συμπεράσματα που προκύπτουν από το υλικό μας.

Το πρώτο. Το είδος της συγκίνησης που προκαλεί η ανάγνωση του Καβάφη οφείλεται στη γλώσσα του: όχι στο τυπικό της γλώσσας ή το λεξιλόγιο που επιλέγει, αλλά στον ποιητικό χειρισμό των λέξεων. Ο χειρισμός αυτός προϋποθέτει μια ιδιαίτερη ευαισθησία αλλά και έναν τρόπο θέασης του κόσμου –σε «ελαφρήν απόκλιση από το σύμπαν», όπως τόσο εύστοχα επισημαίνει ο Φόρστερ. Ο συνδυασμός λιτότητας και υπερβολής, η καβαφική ειρωνεία, οι συνεχείς παρενθέσεις, τα αναγνωρίσιμα (και μεταφράσιμα) αυτά χαρακτηριστικά της ποίησης του Καβάφη ξεπηδούν από μια συνείδηση που διαρκώς ελέγχεται· μια κοσμοθεωρία στην οποία τα ανθρώπινα πάθη –η αλαζονεία, η ματαιοδοξία, ο ναρκισσισμός– αναγνωρίζονται ως τέτοια: πάθη, αλλά και ανθρώπινα. Στην ειρωνική γλώσσα του Καβάφη ο σαρκασμός εναλλάσσεται με την κατανόηση.

Το δεύτερο. Όπως όλοι οι μεγάλοι ποιητές, ο Καβάφης κατορθώνει να υποτάξει το ατομικό στους νόμους του γενικού. Όλα τα ποιήματά του θα μπορούσαν να αναγνωστούν ως προσωπικές εξομολογήσεις –μόνο που το υποκείμενο της εξομολόγησης απουσιάζει. Ο ποιητής-Πρωτέας αλλάζει συνεχώς μάσκες, κρύβεται, ταξιδεύει στο χρόνο. Επιλέγει συνήθως τους ηττημένους ή πρόσωπα από το περιθώριο της ιστορίας – τους νέους της Σιδώνας, τον Αντώνιο στην κατακτημένη Αλεξάνδρεια, τους Τρώες-- και σε αυτούς προβάλλει τα δικά του αδιέξοδα. Το χαρακτηριστικό αυτό της ποίησής του είναι που την καθιστά διαχρονική. Οι μιμητές του Καβάφη δεν έχουν παρά να δανειστούν τα προσωπεία του ποιητή, να γίνουν με τη σειρά τους Αντώνιοι, Καισαριώνες, Αλεξανδρινοί βασιλείς, ύπατοι και συγκλητικοί εν αναμονή των βαρβάρων.

Το τρίτο και τελευταίο. Ο Καβάφης είναι ο ποιητής της νιότης και του γήρατος –έτσι εξάλλου δικαιολογείται και η απήχηση του έργου του σε όλες τις ηλικίες. Νέος ο Καβάφης δεν υπήρξε ποτέ και όμως νέος παρέμεινε σε όλη του τη ζωή. Παρέμεινε νέος μέσα από την ποίησή του

που έγινε, από μιας αρχής, το φάρμακό στη μάχη με το χρόνο. Με το έργο που άφησε πίσω του κατέκτησε το κλέος, την υστεροφημία· χάρη στις μεταφράσεις και μεταμορφώσεις του έργου αυτού κέρδισε όχι μία, αλλά πολλές ακόμα μεταθανάτιες ζωές.

«Είναι πολλών ανθρώπων τα λόγια μας», λέει ο Σεφέρης. Αλλιώς: κάθε ποιητής έχει τους προγόνους και τους απογόνους του. Για να κλείσουμε λοιπόν, ας αντιστρέψουμε την κίνηση.

[Διαβάζουμε από το σονέτο 63]

*With Time's injurious hand crush'd and o'er-worn;
When hours have drain'd his blood and fill'd his brow
With lines and wrinkles; [...]
Against confounding age's cruel knife,
That he shall never cut from memory
My sweet love's beauty, [...]*

Έτσι απέδωσε ο William Shakespeare τη μάχη της ποίησης με το χρόνο.
Και ο Καβάφης:

Μελαγχολία του Ιάσονος Κλεάνδρου· ποιητού εν Κομμαγηνή· 595 μ.Χ.

Το γήρασμα του σώματος και της μορφής μου
είναι πληγή από φρικτό μαχαίρι.
Δεν έχω εγκαρτέρησι καμιά.
Εις σε προστρέχω Τέχνη της Ποιήσεως,
που κάπως ξέρεις από φάρμακα·
νάρκης του άλγους δοκιμές, εν Φαντασία και Λόγω.
Είναι πληγή από φρικτό μαχαίρι.—
Τα φάρμακά σου φέρε Τέχνη της Ποιήσεως,
που κάμνουνε —για λίγο— να μη νοιώθεται η πληγή.